

2. Promjena na razini birača

1. Slabljenje identifikacije sa strankama

Postavke o propasti stranaka oslanjaju se na procese koji se odvijaju u predpodručju stranaka:

- slabljenje identifikacije sa strankama,
- opadanje sudjelovanja u izborima,
- sve veća fluktuacija glasova birača, takozvana volatilitnost.

Slabljenju identifikacije sa strankama pripada uloga neovisne varijable u oba ostala procesa. Koncept stranačke identifikacije uveden je u istraživanje mnogo prije nastanka paušalnih postavki o "*decline of parties*". To se dogodilo iz iznanstvenih razloga. Pripravnost da se postane članom stranke u zapadnim demokracijama jako varira i ovisi o tradicionalnim kulturnim činjenicama. Vjerni birači, koji nisu članovi stranke, ne moraju manje revno zastupati svoju stranku od formalnih članova, osobito ako su oni samo "listići u kartoteci" ili njihova aktivnost proizlazi iz razloga koji su više stvar političke karijere nego svjetonazora. Stoga je poredbeno istraživanje sustava rano bilo izazvano da ispita *subjektivnu identifikaciju* građana sa strankama. Činilo se da psihička bliskost strankama proizvodi usporedivije podatke od brojki o članovima stranaka, pogotovo što su svi podaci o članovima prije računalne ere²⁴ obično bili beznadno zastarjeli i pogrešni. Pokazalo se da postoji veća suglasnost o instrumentu za mjerenje stranačke identifikacije nego o kretanju formalnih članstava (Verba i dr., 1978., 96). S druge strane, ima zemalja u kojima ne postoji formalno stranačko članstvo u europskom smislu. U SAD-u je istraživanje stranačke identifikacije postalo funkcionalni ekvivalent organiziranom članstvu kakvo prevladava u Europi. Na taj je način pojam stranke opet zadobio odlučujuće mjesto u kvantitativnom istraživanju izbornog ponašanja. Do tada je igrao samo subsidijarnu ulogu. Stranke su nekoć više pro-

²⁴ Izvorno: EDV-Ära (elektronische Datenverarbeitungsära), era elektronske obrade podataka (prim. prev.).

matrane kao neka vrsta "protočnog bojlera" za stavove koji su stečeni u fazi političke socijalizacije. U *starijem socijalnogrupnom pristupu* stranke su bile mjesto prekrižaja dugoročnih lojalnosti prema socijalnim skupinama. *Socijalnopsihološki pristup* uzimao je u obzir stranke samo kao socijalizacijske agencije koje utječu na političku socijalizaciju u konkurenciji s roditeljskim domom, *peergroups*, medijima, školama i ostalim institucijama. Oba su pristupa pokazala prednosti i slabosti.

Grupni pristup objašnjenju izbornog ponašanja razmjerno je dobro objašnjavao dugoročni razvoj. No, pristup nije bio dostatno fleksibilan za kratkoročne promjene na koje su utjecale nove stranke, nove teme (*issues*) i kandidati u izbornoj borbi (Budge/Farlie, 1977., 13). U Njemačkom Carstvu mogao se, primjerice, rast Socijaldemokratske stranke (SPD) objasniti porastom radništva i organiziranih članova sindikata. U SR Njemačkoj to nije više bilo moguće ako se usporede dulja razdoblja. Socijaldemokratska stranka (SPD) je od 1953. do 1972. rasla oko tri posto od izbora do izbora, a udio radništva je opadao. Socijalnostrukturni pristup nije se pokazao jednako upotrebljivim za sve slojeve. Najjasnije je zakazao na novim srednjim slojevima, koji su bili izloženi vrlo različitim kontaktima i utjecajima.

Socijalnopsihološki pristup, koji je naglašavao subjektivne čimbenike izbornog ponašanja, u Michiganskoj školi u SAD-u rano se usredotočio na koncept stranačke identifikacije. Stranačka identifikacija je teorijski konstrukt, model političkog ponašanja. Kao takav, on nije "ispravan" ili "pogrešan" nego, u najboljem slučaju, "koristan" ili "manje koristan". Premda su upravo u Americi oscilacije u izbornom ponašanju bile mnogo veće od izmjerenih promjena u spremnosti na identifikaciju sa strankama, koncept se činio neophodnim jer se nije raspolagalo formalnim članstvom u strankama kao mjerilom sklonosti jače identifikacije sa strankama kao u mnogim europskim zemljama. Tamo gdje nije postojalo formalno članstvo sa stranačkom iskaznicom i plaćanjem članarine, a stranačka se pripadnost u mnogim državama sastojala od čina izjave simpatije prema nekoj stranci kao pretpostavke pristupa predizborima, stranačka identifikacija jest funkcionalni ekvivalent članstva u europskom smislu. Osim toga, dvostranački sustav omogućavao je biraču da izrazi prvu preferenciju bez obzira na koalicijska razmišljanja, tako da se očitovana stranačka identifikacija lakše pretvarala u konkretnu izbornu nakanu.

U SAD-u se 1960-ih i 1970-ih godina dogodila snažna promjena. Od Kennedyja sve su jače isticani politički programi. Novi sukobi – kao što su rasni nemiri, pokret za građanska prava što su ga izazvali Studenti za demokratsko društvo (SDS), rat u Vijetnamu i, naposljetku, *Watergate* – pridonijeli su slabljenju identifikacije Amerikanaca sa strankama. U izborima se sve

više odlučivalo na osnovi problema (*issue voting*²⁵). Rastao je broj neovisnih birača. Razvio se politički cinizam prema mnogim programskim točkama i kandidatima što su ih nudile stranke. U Europi su optuživani poglavito mladi birači zbog cinizma prema stranačkoj politici. Kako bi se objasnila ta promjena, uvedeno je "političko vodstvo" kao posrednička instancija između novih problema i izborne odluke. *Political leadership* činio se instancijom koja je prestrukturirala izborne borbe od pukih stavova birača prema problemima (Miller/Levitin, 1976., 46). To se objašnjenje dugovalo konceptu demokracije elita. Ono nije dopuštalo optimistično tumačenje slabljenja stranačke identifikacije u tom smislu da se doista pojavio višestruko konstruirani birač koji se racionalno odlučuje među programima. Intervjuisti uglavnom nisu mogli utvrditi u sebi sukladne načine ponašanja i nazore "issue-birača". Ispitanici su rijetko znali navesti najvažnije točke u programima stranaka, a njihova su se mišljenja o pojedinim točkama samo u manjem broju slučajeva sklapala u dosljednu sliku ideoloških preferencija stranaka. Početno ograničavanje na borbe u predsjedničkim izborima navelo je na pretjerano zaoštavanje postavke. U izborima za Kongres, u kojima kandidati nisu bili jednako poznati biračima kao u predsjedničkim izborima, problemski orijentirano ponašanje, bez dominantne uloge "političkih vođa", i nadalje je igralo veću ulogu. Isticanje kandidata s ruba ideološkog spektra u objema velikim strankama, kao u slučaju Goldwatera 1964. i McGoverna 1972., prolazno je zaoštrilo trend prema kojemu se zaostale lojalnosti prema strankama, koje su utvrđene anketom, nisu pretvarale u očekivanoj mjeri i u glasove birača respektivnim strankama.

Tako je koncept *party identification* postao neupotrebljivijim, jer je pretpostavljao novi konstrukt: *normal vote*,²⁶ koje bi moralo nastati uvijek kad je stranačka identifikacija jedini čimbenik koji određuje izborne odluke. Kad bi postojalo "normalno biračko ponašanje", onda bi stranačka identifikacija i izborna ponašanje bili toliko istovjetni da bi pitanje o izbornim nakanama zapravo vodilo ka tautologijama (Robertson, 1976., 180). Stoga je koncept "stranačke identifikacije" sve više napadan i u Americi. Studije Michiganske škole nisu mogle zadovoljavajuće objasniti niz novih procesa u biračkom tijelu, kao što su rast nebirača, *ticket-splitting*²⁷ i *roll off* – neispunjavanje dugih lista za zaposjedanje službi ispod najviše razine. Jaz između stranačke identifikacije i stvarne izborne odluke, što su ga utvrdili američki istraživači, poticao je nova, sve složenija pitanja.

²⁵ Problemsko glasovanje (prim. prev.).

²⁶ Normalno glasovanje (prim. prev.).

²⁷ Cijepanje glasova, glasovanje za kandidate različitih stranaka ili političkih opcija (prim. prev.).

Što se europski sustav više udaljavao od američkoga dvostranačkog modela, u kojemu je i razvijena hipoteza o stranačkoj identifikaciji, to se većom činila opasnost da događaji postanu tautološki. Socijalnostrukturne odrednice političkog ponašanja u mnogim su europskim demokracijama proizvodile veću skladnost između stranačke identifikacije i izbornog ponašanja. No, oba su čimbenika, u većoj mjeri nego u Americi, ovisila o trećoj veličini.

Činilo se da je koncept stranačke identifikacije najlakše prenijeti u Veliku Britaniju. Primijenili su ga Butler i Stokes (1976., 24), ali su ga ipak opreznije nazvali *partisan self images*,²⁸ kako identifikaciju ne bi preinterpretirali. I u Engleskoj su se *self-images* u većoj mjeri poklapali s izbornim preferencijama nego u SAD-u.

U Europi je, češće nego u Americi, transformaciji stranke prethodila promjena trajne lojalnosti prema stranci. No, ni tu se nisu ostvarile neke prognoze. Butler i Stokes (1976., 24) smatrali su kako će i dalje rasti identifikacija s dvjema najvećim strankama u Velikoj Britaniji, jer je identifikacija s liberalima opadala. Dogodilo se suprotno te je porasla fluktuacija glasova. Opalo je i sudjelovanje u izborima. Brzi socijalni preokret u Velikoj Britaniji učinio je upitnom i postavku da je stranačka identifikacija proces učenja koji se postupno ostvarivao u nizu političkih naraštaja (Crewe, u: Budge i dr., 1976., 59). *Partisan dealignment*²⁹ obuhvatio je i britanske birače, ali je započeo kasnije nego u SAD-u. Opadao je udio u glasovima dviju velikih stranaka, ali je tek 1974. doživio duboki pad. I u SR Njemačkoj različito je vrednovana korisnost uvedbe tog koncepta. Stranačka je identifikacija bila veća nego u SAD-u zbog svjetonazorskih osnova stranaka i u eri narodnih stranaka, ali je i tu stalno slabila. Potkraj 1960-ih godina stranke su se reideologizirale te je privremeno opet porasla identifikacija s njima.

Nerijetko se nije govorilo o stranačkoj identifikaciji nego o "afektivnoj stranačkoj orijentaciji". Pored afektivne komponente bili su važni i kognitivni čimbenici, prije svega pojam "issue-kompetencije", kompetentnosti stranaka i političara da riješe važne probleme. I pojmovi "kandidatske orijentacije" i "issue-kompetencije" jesu teorijski konstrukti koji služe kao instrumenti za mjerenje bliskosti građana nekoj stranci. Pritom daju prilog objašnjenju izbornih nakana, manje na razini pojedinca nego na agregatnoj razini.

Iz rezultata anketnog ispitivanja u istraživanju se stranaka zaključilo da središnja uloga stranaka u strukturiranju izbornih nakana građana nije više neprijeporna kao prije. Slabljenje stranačke identifikacije uvelike se koristilo kao dokaz propasti stranaka. U europskom kontekstu ti su sudovi bili ishitre-

²⁸ Slika stranačkih pristaša o samima sebi (prim. prev.).

²⁹ Slabljenje strančarstva (prim. prev.).

ni. Ako se u višestranačkim sustavima ograničimo na velike stranke, onda se uočava samo slabljenje identifikacije s tim strankama. Lako se previđa da se dio identifikacijske pripravnosti birača prenio na manje stranke, a da nije posve iščeznuo, kao što se pokazalo u Nizozemskoj i Velikoj Britaniji (Merkl, 1980., 398). Poopćavanja za sve zapadne demokracije pokazala su se problematičnima, budući da na pripravnost da se identificira sa strankama utječe više čimbenika u sustavu koji ne djeluju na jednak način u svim zapadnim demokracijama.

(1) *Broj stranaka i vrsta izbornog sustava*, koji predstrukturira stranačke sustave, utječu na pripravnost na identifikaciju sa strankama (Schmitt/Holmberg, 1995., 110). U dvostranačkim i dvoipolstranačkim sustavima koji su jače usmjereni na osobe, kao u Velikoj Britaniji i SR Njemačkoj, pripravnost na identifikaciju veća je nego u mnogostranačkom sustavu u kojemu kandidati igraju manju ulogu, a tvorba vlade još je uvelike u rukama stranačkih vođa, kao u Nizozemskoj. No, ni u stanju polarizirane izborne borbe vrsta kandidata ne može potpuno objasniti rezultate izbora. Unatoč slaboj privlačnosti kandidata, stranke mogu napredovati od izbora do izbora (Socijaldemokratska stranka/SPD 1960-ih i Kršćansko-socijalna unija/CDU 1970-ih godina). Očito još nisu potpuno istražene granice personalizacije politike koja proistječe iz slabljenja tradicionalnih stranačkih lojalnosti. U SR Njemačkoj *koalicijski učinak* u dvoipolstranačkom sustavu može dodatno oslabiti svezu između identifikacije i izborne odluke.

(2) U svim zapadnim demokracijama stranačka je identifikacija povezana s *pripravnošću na političku participaciju*. Slabljem sudjelovanja u izborima najjače su pogođene zemlje poput SAD-a i Velike Britanije u kojima je niz godina mjereno snažno slabljenje pripravnosti na identifikaciju. Obratni se zaključak ne čini prihvatljivim, jer tamo gdje raste participacija ne mora nužno rasti i identifikacija sa strankama. Primjer za to jest Francuska: u Četvrtoj Republici ona je bila oko 45 posto u usporedbi sa 75 posto u SAD-u. A ipak je participacija u Francuskoj bila veća. Budući da su stranke bile tradicionalno slabo strukturirane, stranačka je identifikacija ostala slaba. U nekim izborima u Francuskoj čak su i prononsirano protustranački usmjereni dijelovi seoskog stanovništva pridonijeli nadprosječnom sudjelovanju u izborima.

(3) Stranačka je identifikacija povezana s pripravnošću da se u političkom krajobrazu orijentira na podlozi *sheme desno-lijevo* (usp. pogl. 3.1). Prijepornima su ostali pokušaji poopćavanja o tome koji je čimbenik prioritetan, to jest prethodi li svrstavanje lijevo-desno stranačkoj identifikaciji. Umnogome pomaže postavka da se oba pojavljuju istodobno. U razmjerno nekonfliktnim razdobljima čini se da je primarna afektivna stranačka identifikacija. U konfliktnim vremenima, u kojima su *issues* jako prijeporni te dje-

ljuju na preorijentacije mnogih birača, može biti primarna orijentacija u spektru desno-lijevo, dok se stranačka identifikacija gradi polako tek nakon te predodluke (Borre, u: Cerny, 1977., 31). Čini se jasnim kako se dimenzija desno-lijevo ne može shvatiti samo kao neka vrsta *superissue* koji unaprijed određuje sva gledišta građana o pojedinim pitanjima.

(4) Stranačka identifikacija ovisi o stupnju *povjerenja u politički sustav*. To se povjerenje različito izražava među pristašama vladinih i opozicijskih stranaka. Iz nalaza da su pristaše opozicije općenito kritičkiji prema sustavu ne može se zaključiti da je identifikacija s opozicijskom strankom slabija. Tu nam nedostaju nužne ankete. Vjerojatnost angažiranja birača i članova u izbornoj borbi prije čini plauzibilnom hipotezu da se pristaše snažne opozicijske stranke tim jače identificiraju sa svojom strankom. Tamo gdje raste anonijsko političko ponašanje, gdje ispitivanja mnijenja pokazuju da je fluktucija velika i gdje participacija birača jako oscilira, a osobito gdje drastično opada, istodobno se pokazuje da slabi stranačka identifikacija na agregatnoj razini (Robertson, 1976., 189).

(5) Stranačka identifikacija nije analitički odvojiva od *povezanosti birača sa sekundarnim skupinama*. Ako velike skupine jako utječu na političko ponašanje, identifikacija sa strankama u manjoj je mjeri objašnjiva uvjetima socijalizacije pojedinaca. Tamo gdje su crkvene organizacije još jako aktivne u politici, a sindikati se shvaćaju kao političke organizacije a ne samo kao "strojevi za maksimiranje nadnica", veći je i njihov utjecaj na identifikaciju sa strankama i izbornu ponašanje njihovih članova. Čak i u Americi, gdje su sindikati kao politička organizacija manje prisutni nego u mnogim europskim zemljama, oni su odlučujuća snaga u izborima zahvaljujući mobilizaciji, otprilike, dvije trećine svojih pristaša u korist predsjedničkih kandidata Demokratske stranke (DP), koja je veća samo još u nekim etničkim i rasnim skupinama. Ako je utjecaj velikih skupina jak, traganje za stranačkom identifikacijom prijeti iskapanjem samo "izvedene stranačke identifikacije".

U segmentiranim konkordancijskim sustavima, u kojima je identifikacija s primarnim skupinama jača nego u konkurentski orijentiranim sustavima sa sve slabijom grupnom povezanošću većine birača, izmjerena stranačka identifikacija nije jako visoka (Nizozemska, Austrija). Glasovanje za stranku koja se vezuje uz velike socijalne skupine ipak je znatno. No, ono je izvedeno ponašanje i dio razumijevanja uloga, koje dopušta jače afektivne veze sa skupinom nego sa strankom. Slabljenje stranačke identifikacije u tim zemljama umnogome je objašnjivije slabljenjem veza katoličkog dijela stanovništva s crkvom nego klasnih veza cjelokupnog stanovništva. Čini se da afektivne stranačke veze u cjelini bolje uspijevaju na podlozi sustava u kojemu je natežanje među strankama potisnuto. Ako su veze sa socijalnim segmentima

prejake, stranke teško stvaraju prozelite izvan svoga podsustava. U tim se uvjetima stranačka identifikacija čini slabije primjenjivim sredstvom analize.

(6) *Posebni politički događaji*, koji cijepaju biračko tijelo preko tradicionalnih crta sukoba, mogu utjecati na to da se određene vrijednosti stranačke identifikacije privremeno jako razlikuju od stvarnoga izbornog ponašanja. Takve je učinke proizvela rasprava o pristupu Europskoj zajednici u Danskoj i Norveškoj. Tradicionalne stranačke veze ipak su bile oslabljene samo privremeno, pa su se 1977., makar u Norveškoj, već mogle prepoznati tendencije "ponovne normalizacije" izbornog ponašanja. No, teže je dokazati utjecaj *issues*, o kojima se dugoročno raspravljalo, na izbornu odlučivanje: Birači, doduše, uglavnom imaju *image* o strankama na ljestvici desno-lijevo, ali i tek slabu predodžbu o stranačkom programu općenito. Izborne su borbe, doduše, kompetitivne i kontroverzne, ali stranke nikako ne posežu uvijek za jednakim problemima. Kandidati svjesno argumentiraju jedan mimo drugoga i ističu probleme od kojih očekuju propagandnu učinkovitost. U radničkim strankama to su socijalna pitanja, a u građanskim strankama privredna politika i politika vrijednosti novca ili pitanja prava i poretka (Rose, 1980., 48).

(7) Utjecaj *medija* na odnos između stranačke identifikacije i izbornog ponašanja potvrđen je u postavci o "dvostrukoj klimi mišljenja". U SR Njemačkoj time se pokušava objasniti zašto se konzervativni "tendencijski obrat" 1976. nije pretvorio u izbornu pobjedu kršćanskih demokrata. Za tu su razliku proglašene odgovornima pozicije medija koje su, navodno, ljeviše od prosjeka stanovništva. Hipoteza je pošla od toga da se mediji nisu pridržavali svoje uloge pukih "medija" stranaka u izbornoj borbi, premda se utvrđeni podsvjesni utjecaj na birača teško mogao dokazati. Ta je hipoteza *ex post facto* više djelovala kao obrazloženje pogrešne izborne prognoze.

U svjetlu tih razlika problematične su poopćavajuće prognoze o identifikaciji sa strankama. U mnogim je zemljama identifikacija sa strankama oslabjela, dok se u drugima tek gradila. U trima novim južноеuropskim demokracijama identifikacija sa strankama opet je opala nakon prvog vala mobilizacije: od 1985. do 1989. u Španjolskoj sa 47.5 posto na samo 30 posto, a u Grčkoj s gotovo 70 posto na 57 posto. Samo je u Portugalu ostala stabilnom na, otprilike, 49 posto (Morlino, 1998., 169). Slabljenje stranačke identifikacije u drugim zemljama čini se asimetričnim. Jače je u građanskim nego u radničkim strankama. Pojava novih problema, kao što su pristup Europskoj zajednici, rasprave o nacionalizaciji, Istočna politika, atomsko naoružanje ili nuklearna energija, mogu privremeno učiniti neupotrebljivima prognoze o trendovima u pojedinim zemljama. O učinku okretanja mnogih birača postmaterijalističkoj politici dosad se samo nagađalo. Učinci svih tih čimbenika različiti su kod različitih *tipova političkih građana*. Razlikuju se "stranački aktivisti" koji snažan interes za politiku povezuju s visokom stranačkom

identifikacijom. Suprotan je tip "pasivca" kod kojega je oboje slabo. Između njih nalaze se "individualisti" s jakim interesom za politiku i slabom stranačkom identifikacijom i ritualisti sa slabim interesom za politiku, ali trajnom stranačkom identifikacijom. Ima nešto u pretpostavci da je slabljenje stranačke identifikacije prouzorkovano, ponajprije, smanjivanjem "ritualista" u glasačkom građanstvu u mnogim zemljama.

Tendencijsko slabljenje stranačke identifikacije u 1980-im se godinama nastavilo. No, razvoj nipošto nije teкао jednostrano.

- Brzo *slabljenje* očitovao se u Švedskoj, Irskoj, Italiji i Francuskoj. U romanskim zemljama ono se objašnjava, ponajprije, razgradnjom nekoć jako ideologiziranih tabora.
- U drugim zemljama došlo je do *cik-cak-kretanja* s povremenim trendovima porasta (SAD, Velika Britanija, Njemačka). To se objašnjava valovima uspješnog ili zakašnjelog smjenjivanja dvaju velikih tabora na vlasti.
- Stranačka je identifikacija ostala *stabilna* u jako fragmentiranim sustavima koji su naginjali ka konkordancijskim strategijama (zemlje Beneluxa, Danska, Norveška). U Belgiji je reetniziranje sustava razvilo dodatne stabilizirajuće učinke.
- *Trendovi porasta* postojali su samo u novim demokracijama trećeg vala demokratizacije u Južnoj Europi (Grčka, Portugal, Španjolska), jer je u njima bila izgrađena minimalna stranačka identifikacija.

Autori velike poredbene studije (Schmitt/Holmberg, 1995., 122) bili su frustrirani što ne mogu dati opće objašnjenje razvoja stranačke identifikacije. Svaka se zemlja, naposljetku, može objasniti pojedinačno pomoću vlastitih tendencija, što komparativni empiristi vole izbjegavati. Prijelaz od narodnih ka profesionaliziranim biračkim strankama na području stranačke identifikacije razvija se negativno. Istraživanje je dedramatiziralo ono što nije moglo promijeniti. Poduzeto je diferencirano ispitivanje te se vidjelo da je sve manje samo onih koji su se jako identificirali. Među biračima je ostala razmjerno stabilnom slaba identifikacija sa strankama. Uz *dealignment* u kasnoj fazi narodnih stranaka otkriven je i *realignment*³⁰ u fazi biračkih stranaka. U Istočnoj Europi – kao i prije toga u Južnoj Europi – prvi je put, i to oprezno, došlo do *alignmenta*. Proces su otežavale stalne promjene stranačkog krajobraza, a enormna fluktuacija između stranaka postala je kontinuiranom.

³⁰ Obnova veza između birača i stranaka (prim. prev.).

Proces slabljenja vezanosti birača uz stranke odvijao se u fazama (Reiter, 1989., Schmitt, 1989.) i nije se događao u jednakim intervalima. To se pokazuje, ponajprije, u usporedbi Europe i SAD-a. Kod Nijemaca taj je proces započeo posebno kasno.

Usporedbu u Europi sprečava nedostatak podataka. Istraživanja Eurobarometra na raspolaganju su tek od 1978. No, sustavno pitanje, koje se pojavljuje i u valjanim podacima, glasi: ima li toliko žaljeno slabljenje stranačke identifikacije zbilja tako uništavajuće posljedice kako se predskazuje? U Švedskoj je ona slabila najkontinuiranije, a zemlja je ostala ultrastabilnom. U Italiji su vrijednosti fluktuirale na razmjerno visokoj razini, ali se početkom 1990-ih godina stranački sustav raspao. Prije sloma stranačkog sustava u Italiji slabljenje stranačke identifikacije jedva je bilo dramatičnije nego u Francuskoj ili u nekoj drugoj stabilnoj zemlji, poput Irske (dijagrami u: Schmitt/Holmberg, 1995., 102 i d.). Za to je višestruko optužen "racionalni birač". Možda on i ne može nastati bez razgradnje *afektivne* komponente *party identification*. Kognitivna strana identifikacije vezana je uz učinke stranaka, pa je stoga nužno nestabilna. Proces se pojačava slabljenjem polarizacije. Već su narodne stranke zahtijevale manju identifikaciju od starih, ideologiziranih masovnih stranaka, a taj je trend pojačan u profesionaliziranim biračkim strankama u medijski orijentiranom društvu usluga. U vrijeme prolaznih valova reideologizacije i polarizacije na početku 1970-ih godina još je djelovao mobilizirajuće pokušaj da se Brandt sruši glasovanjem o nepovjerenju. Nakon dva desetljeća ujediniteljski su izbori pokazali začudno slabe mobilizacijske učinke, premda bi pristaše i protivnici ujedinjenja imali sve razloge da se identificiraju i izađu na izbore. Birači su razvili *availability*³¹ i otvoreniji su za promjenu u glasovanju. Oslabili su *true believers*.³² "Image stranaka" postao je važnijim od programski proglašanih "istina".

2. Porast apatije birača – opadanje sudjelovanja u izborima?

Mobilizacijska funkcija stranaka umnogome se provjerava sudjelovanjem u izborima. Ona ovisi i o drugim institucijama, primjerice o izbornom pravu. Rano istraživanje stranaka od Hermensa do Duvergera pristupalo je pitanju izborne pripravnosti previše institucionalistički te je participaciju često izravno izvodilo iz izbornog sustava.

³¹ Korisnost, probitačnost (prim. prev.).

³² Pravovjernici (prim. prev.).

Postavi li se pitanje – koje je bitno za stranke – koji izborni sustav *najviše jača sposobnost stranaka da mobiliziraju birače*, najnepogodnijim se pokazalo izborni pravo relativne većine. Površan pogled na *Tablicu 2.1.* pokazuje da Velika Britanija i SAD razmjerno jako zaostaju. Doduše, ne mogu se svi čimbenici – osobito u slučaju SAD-a – koji pogoduju slaboj participaciji birača svesti samo na izborni pravo relativne većine. Najvažniji razlog niske participacije u SAD-u vjerojatno je dvostruko opterećenje koje je građanima nametnuto nužnošću registracije. Burnham je čak zastupao postavku da se prava klasna borba u Americi nije izražavala u sustavu stranaka nego – kao što se povremeno tvrdilo – između birača i nebirača. Aktivni birači u većini država dosad su poduzeli malo da neaktivne privuku glasačkim kutijama liberalizacijom i olakšavanjem registracijskih propisa. Razlog se vidio u tome što etablirane stranke nisu bile zainteresirane za mobilizaciju marginalnih i etničkih manjina. I ta je postavka, možda, jednostrano previše zaoštrena. Čak ni uvedba automatske registracije birača po europskom uzoru vjerojatno ne bi proizvela europske kvote u izbornoj participaciji među rubnim dijelovima stanovništva.

Ni neki razmjerni sustavi ne dostižu jako visoku izbornu participaciju. Švicarska je, unatoč svojoj staroj demokratskoj tradiciji, rangirana posebno nisko. Referendumska demokracija očito je uzrokovala prepterećenost birača koja se izražava u niskoj izbornoj participaciji. U SAD-u su duge liste službi koje se zauzimaju izborima proizvele zastrašujući učinak na participaciju u izborima (usp. *Tablicu 2.1.*).

Stranke najbolje obavljaju svoju mobilizacijsku funkciju u zemljama u kojima je stranački sustav dostatno konkurentski orijentiran (Skandinavija, Austrija, SR Njemačka, Novi Zeland do 1993.). Izborni pravo relativne većine jača, doduše, kompetitivno ponašanje stranaka, ali istodobno ima i pustošeći učinak izvan utvrda dviju velikih stranaka. U SAD-u i Velikoj Britaniji izbori u malim jednomandatnim okruzima unaprijed se čine odlučenima, pa mnogi građani ne izlaze na izbore. U SAD-u oni, u najboljem slučaju, sudjeluju u predizborima. Empirijske su studije pokazale da se američki zastupnici ne pasiviziraju u utvrdama, nego da i u njima razvijaju osjećaj da je njihovo mjesto "unsafe and any margin"³³ (Mann, 1978., 102). No, jednak osjećaj teško mogu prenijeti i na svoje birače. Stoga u utvrdama uvelike opada angažman i među biračima koji se potpuno identificiraju sa svojom strankom.

³³ Nesigurno i marginalno mjesto, tj. izborni okrug u kojemu nije izvjestan ishod izbora (prim. prev.).

Tablica 2.1: Sudjelovanje u parlamentarnim izborima

Zemlje s izbornom obvezom	Srednja vrijednost (1945.-1989.)	Sudjelovanje u izborima 90-ih godina		
Belgija	92.7	92.7	91.1	90.2
Grčka	79.5	81.8	78.2	78.7
Italija	91.8	87.3	86.1	82.9
Luxemburg	90.1	88.3	93.5	
Nizozemska do 1970.	91.8			

Zemlje bez izborne obveze	Srednja vrijednost (1945.-1989.)	Sudjelovanje u izborima 90-ih godina		
Austrija	93.6	83.7	81.9	80.4
Danska	85.8	82.2	84.3	86.6
Finska	77.9	68.4	78.4	65.3
Francuska	77.7	69.3	68.0	
Irska	74.1	63.7	68.5	65.9
Island	90.0	87.6	87.4	
Kanada	72.5	75.3	67.3	59.0
Japan	75.4	69.6	67.0	
Nizozemska od 1971.	83.2	92.3	78.8	
Norveška	81.5	75.8	78.3	
Njemačka	87.0	77.8	79.0	82.3
Portugal	81.2	68.2	66.3	68.0
SAD	46.0	66.0	55.2	
Španjolska	73.5	76.4	77.3	
Švedska	86.2	86.7	86.8	81.4
Švicarska	60.0	46.0	42.0	43.3
Velika Britanija	76.6	77.8	71.4	

Novе demokracije u Istočnoj Europi	Sudjelovanje u izborima 90-ih godina			
Bugarska	90.7	84.1	75.2	58.1
Češka	95.0	85.1	76.4	73.9
Mađarska	63.6	55.1	57.0	
Poljska	62.3	43.2	52.2	47.9
Rumunjska	79.7	74.0	75.0	
Rusija	53.0	69.7	61.5	
Slovačka	96.8	84.2	75.2	84.0

Izvori: za 1945.-1989.: Sturm, R., Wahlbeteiligung, u: Schmidt (ur.), 1992: *Lexikon der Politik*, sv. 3. Westliche Länder, München, str. 492.

Zemlje s izbornom obvezom – osobito one koje dijele negativne sankcije (globe) ili pozitivne poticaje (besplatna vožnja do granice za Talijane koji rade u inozemstvu) – imaju najviše pokazatelje izborne participacije. No, ni oni nisu bitno iznad prvih zemalja na participacijskoj ljestvici u kojima zakonodavac nije proglasio izbore obveznima. Začudno je visoka izborna participacija, ponajprije, u SR Njemačkoj koja je tek 1980. opet pala ispod 90 posto. Jedan inozemni komentator u tome ipak nije vidio dokaz osobitoga demokratskog uvjerenja: "Nijemci postupaju u skladu s obvezom da prakticiraju demokraciju". Učinke izborne obveze teško je procijeniti. Samo je jedna zemlja, Nizozemska, živjela i s izbornom obvezom (1917.-1970.) i bez nje. Nakon ukidanja izborne obveze sudjelovanje u izborima smanjilo se s više od 95 posto na 79.1 posto, ali je u sljedećim izborima opet poraslo na 80-90 posto. Pretpostavilo se da je izborna obveza pogodavala nastanku nekih novih prosvjednih stranaka, kao što su Seljačka stranka i Demokrati '66. Obje su stranke privukle birače koje bi bez izborne obveze teško bilo dovesti do glasačkih kutija. Nakon 1971. pokazuje se slaba veza između izborne obveze i stupnja fragmentacije stranačkog sustava. Izborna je participacija opadala, ali su se male stranke držale uglavnom, zapravo, dobro. Međunarodna usporedba pokazuje da u razvijenim zapadnim demokracijama izborna obveza više nije nužna da bi se osigurala dobra izborna participacija. U zemljama poput SAD-a, Australije i Kanade, koje se zbog brojnih marginaliziranih skupina useljenika i velikih udaljenosti još uvijek bore s problemom niske izborne participacije, više bi se moralo založiti socijalno nego izbornim pravom da se poveća sudjelovanje u izborima.

Prevladavanjem čisto institucionalnog razmatranja stranaka pokazale su se razlike u participaciji birača, koje djelomice ovise o organizacijskom tipu stranaka. Organizacijski tipovi, koji su se u 20. stoljeću tri put transformirali, utječu na sudjelovanje u izborima. U razdoblju ideologiziranih masovnih stranaka nakon 1918. – a u svezi s ostvarenjem općega biračkog prava – došlo je do silnog zamaha u participaciji (Nohlen, 1992., 515). No, ni postupni prijelaz ka deideologiziranim narodnim strankama nije – kako se to tumačilo u Kirchheimerovim tezama i u tadašnjoj ljevici – poticao apatiju. Mjeri li se udio birača u stanovništvu (a ne među onima s biračkim pravom, jer razlike među onima koji imaju biračko pravo jako iskrivljuju rezultate), onda se u eri narodnih stranaka participacija u mnogim zemljama pojačala (Skandinavija, zemlje Beneluksa – osim Belgije koja nije usporediv slučaj jer ima izbornu obvezu – Njemačka, Grčka). U toj se fazi sudjelovanje u izborima smanjilo u nekim zemljama, kao u Francuskoj i Velikoj Britaniji, u kojima se koncept narodne stranke nije, zapravo, činio primjenjivim.

Nakon ujednačavanja biračkog prava i biračke dobi u Europi se izborna participacija, po pravilu, mjeri kao postotni udio birača među onima koji imaju biračko pravo. I u dobu narodnih stranaka izborna je participacija u Švicar-

skoj bila ispodprosječna (60 posto do 1989.). Do obrata 1990-ih godina Austrija je po izornoj participaciji (93-96 posto) bila na vrhu zemalja bez izborne obveze. Slijedili su Island (90 posto) i Njemačka (87 posto). Mali je Island bio nesumnjiv i stoga malo komentiran. Visoka izborna participacija u cijeloj Skandinaviji, uz iznimku Finske, rado se, pomoću čimbenika "mala zemlja" u kojoj svatko svakog zna, idealizirala u neku vrstu vikinške romantike. No, obje zemlje njemačkog jezika bile su sumnjive. Nije li teorija demokracije od Kornhausera do Lipseta i Ecksteina proglasila hektičnu preveliku participaciju razlogom propasti demokracije između dva svjetska rata? Visoka participacija u postnacističkim zemljama opet se činila sumnjivom. Otkad je 1990-ih godina (uz iznimku 1998.) izborna participacija u Njemačkoj kliznula ispod 80 posto, čini se da je Njemačka primljena u krug "normalnih" zemalja.

U eri profesionaliziranih biračkih stranaka participacija u većini zemalja nije dramatično opala, uz iznimku Austrije. No, sudjelovanje u izborima poraslo je samo u Švedskoj. To bi se moglo objasniti otvorenijim natjecateljskim stanjem što je nastalo nakon erozije hegemonije socijaldemokrata. U Norveškoj i Danskoj ta hegemonija nije bila tako jaka, ali se raspala u trećoj fazi, koja se u Norveškoj bojažljivo naziva "fazom narodnih stranaka". Unatoč pojavi novih malih stranaka, taj raspad nije pratio uzlet izborne participacije – naprotiv. I u Skandinaviji je pretežno uslijedio trend slabije izborne participacije kao i u ostalim europskim zemljama. U novim demokracijama Istočne Europe nije moguća usporedba, jer manipulirana participacija realnog socijalizma sa sudjelovanjem u izborima od 98-99 posto ne nudi mjerilo za usporedbu. U njima se, uz iznimku Poljske, bilježi jaki pad participacije nakon visoke početne razine u konstitutivnim izborima. Samo su Češka i Slovačka imale europske pokazatelje izborne participacije.

U trećem valu demokratizacije u Južnoj Europi, Grčka (79.5 posto), Portugal (81.3 posto) i Španjolska (86.2 posto) približile su se europskom prosjeku sudjelovanja u izborima. No, 1990-ih godina ono je jako opalo, poglavito u Portugalu. Visinu izborne participacije uvjetuje više čimbenika. Ona nipošto ne ovisi izravno o stranačkoj identifikaciji, jer bi tada morala biti veća u Velikoj Britaniji i SAD-u ili u Švicarskoj. Interveniraju historijske, socijalne i institucionalne varijable. No, visoka stranačka identifikacija birača djeluje poput pojasa za spasavanje koji nikad ne dopušta da sudjelovanje u izborima padne preduboko, a u novim demokracijama on još nije razvijen. Negativni nalaz o istočnoeuropskim susjedima trebao bi služiti kao opomena da stranke ne bi trebale pomagati da se stranačka identifikacija potkopa iznad neizbježne – socijalnim čimbenicima uvjetovane – mjere. Uz prevelike zloporabe "političke klase u stranačkoj državi" događa se točno to, a posljedice još nisu sagledive.

Stabilni oslonac stranaka među biračima daje strankama veću slobodu u ponašanju, ali samo u izvjesnom okviru. Ona je usporediva s teretom jedrenjaka: ostale komponente strateškog ponašanja mogu slobodno fluktuirati na vjetru, ali se uvijek iznova vraćaju u središte koje gravitira oko tereta (Cotta, 1999., 13). Oslabi li teret prejako, ta okolnost djeluje kao jako ograničenje manevarskih sposobnosti jedrenjaka na vjetru sve veće volatilnosti. Uz natjecateljsku orijentaciju ne postoji i artikulirana tiha nagodba (*collusion*): birači su postali raspoloživi. *Availability* raste. Taj teško prevodivi izraz odnosi se na birača koji je pripravan promijeniti svoje izborni ponašanje (Bartolini, 1999., 466). On nije nužno racionalni birač koji je osobito dobro informiran o konkurentskim programskim ponudama, ali je osjetljiv na ponude koje obećavaju promjene ili samo sugeriraju vjerodostojnost.

3. Porast fluktuacije glasova birača (*volatility*)

Klasifikacija stranaka (usp. pogl. 5.1) uvijek nudi samo statistički presjek. Promjena se unosi u analizu tek kad nastanu nove i propadnu stare stranke, a u stranačkom se sustavu promijeni ravnoteža snaga. U istraživanju stranaka stoga je analiza kretanjâ birača pomoćni instrument za bolje anticipiranje mogućih promjena u stranačkom sustavu.

Mjerenje kretanjâ birača ograničuje se na relevantne stranke i mjeri njihove dobiti i gubitke od izbora do izbora. U dvostranačkom sustavu borba za glasove birača jest igra nultog zbroja: ono što jedna stranka dobiva, druga gubi. U modelu Anthonyja Downsa birači su se selili među blokovima. Promjena je mišljena kao prijelaz dijelova biračkog tijela jedne stranke drugoj. Aktivnosti stranaka i njihovih elita shvaćene su kao pokretač.

U višestranačkom sustavu nema igara nultog zbroja. Stoga se može samo nagađati o pitanju kamo su otišli izgubljeni glasovi neke stranke. Empirijska sigurnost pokušala se dostići pomoću dva postupka.

- *Ispitivanja birača.* No, rezultate ugrožava sklonost mnogih birača da prikriju promjenu svojih stavova i da svoje izborne odluke naknadno usklade s izbornom pobjedom i prethodno navedenim stranačkim identifikacijama. Ispitivanje pojedinaca je prijeporno jer je promatrana jedinica "pojedinaac" uvijek manja od jedinica za koje se izvode zaključci iz rezultata koji zbraja odgovore svih pojedinaca. Osim toga, poznato je da među nestalnim biračima odluku ne donosi sam pojedinac, nego cijele obitelji i skupine.
- Drugi pokušaj da se dobiju empirijski podaci o kretanjima birača jest analiza *izabranih izbornih okruga* i usporedba s rezultatima posljednjih

izbora. Taj je pristup problematičan zato što broj i socijalni sastav birača nisu stalni. Rezultati o kretanjima birača, što ih je još u izbornoj noći 1980. u SR Njemačkoj ponudilo računalo "Drakula", stoga su prihvaćeni samo kao "informed guess work".³⁴ U takvim se studijama prigodno ne odražava veći opseg nestalnih birača u srednjim strankama. I nebirači mogu iskriviti rezultate od izbora do izbora, ako njihov broj u pojedinim glasačkim okruzima jako varira.

Starije istraživanje stranaka toliko je bilo prožeto kriterijem broja da se fluktuacija izvodila iz razmjerno stabilnih stranačkih sustava. Fluktuacija glasača birača činila se povezanom sa *starošću stranačkog sustava*: što je stranački sustav bio stariji, to je volatilitnost bila manja. U pozadini te hipoteze bila je predodžba da su stariji sustavi "zreliji" i da ne proizvode prevelike oscilacije. Činilo se da je SR Njemačka potvrđivala tu postavku, ali kretanja gore-dolje u SAD-u – koja se prakticiraju u najstarijemu kontinuiranom stranačkom sustavu na svijetu – te porast fluktuacije u "zrelim demokracijama", kao što su Norveška i Nizozemska, ne govore u prilog održivosti hipoteze o starosti, a Danska i Nizozemska ju i krivotvore.

Usporedi li se promjena volatilitnosti u zapadnim demokracijama u eri narodnih stranaka (*Tablica 2.2*), uočava se da kriterij broja stranaka igra podređenu ulogu u fluktuaciji birača. Morale su se modificirati starije postavke o tome da je fluktuacija birača veća u mnogostranačkim sustavima s visokom *fragmentacijom*, kao što se pokazalo u Švicarskoj. Zemlje koje su proživjele brzi proces koncentracije, poput SR Njemačke, samo su početno bile visoko rangirane na ljestvici kretanja birača, jer je uklanjanje mnogih stranaka izazvalo visoku volatilitnost. U Italiji su, naprotiv, iščeznule neke stranke iz početne faze (*Uomo qualunque, Partito d'Azione*), ali su se pojavili njihovi funkcionalni ekvivalenti pod novim imenom te su, poredbeno gledano, održali stabilnost ukupne slike. I u Francuskoj se dogodila koncentracija stranaka. No, promjena režima u Petu Republiku onemogućuje usporedbu razvoja s drugim zemljama. Promjena režima početno je uzrokovala previše jake polarizacije i previše neortodoksno ponašanje birača. Čak je i Komunistička partija Francuske (PCF) sa svojom strogom organizacijom morala 1958. priznati da je milijun i pol komunističkih birača glasovalo za De Gaulleov novi Ustav, premda je stranka vodila vehementnu kampanju protiv njega (Johnson, 1981., 140). I u Francuskoj su stalno nova imena i koalicije obezvrijedile rezultate, lažno prikazujući veću fluktuaciju od one koja se stvarno dogodila. No, 1970-ih godina oba su se bloka toliko konsolidirala da to čini mogućim nekoliko hipoteza o kretanjima birača.

³⁴ Informirana procjena (prim. prev.).

Usporedi li se fluktuacija birača samo za razdoblje dulje od trideset godina, dolazi se do iskaza koji su previše nesadržajni za sadašnjost. Smanjivanje sadržaja stvarnosti obezvređuje iskaz, a time – u skladu sa suprotstavljanjem Downs-u, koje je navedeno u uvodu – i njegov prognostički sadržaj. Volatilitnost se stoga mora dodatno računati za kraća razdoblja.

Tablica 2.2: Fluktuacija birača u stranačkim sustavima 1950.-1990.
(postotne neto dobiti po zemljama i razdobljima)

Zemlja	1950.-1959.	1960.-1969.	1970.-1980.	1981.-1990.	1991.-1999.
Austrija	4.7	4.5	3.4	5.4	11.5
Belgija	8.2	8.7	4.8	8.4	9.3
Danska	5.0	8.4	17.0	10.0	11.3
Finska	4.1	6.6	7.1	9.3	9.4
Francuska	21.0	10.5	12.2	15.3	13.3
Grčka	-	-	-	10.0	3.4
Irska	10.1	6.9	3.6	9.0	6.6
Island	8.9	5.2	9.3	7.0	9.4
Italija	8.3	7.8	4.3	7.0	21.7
Luksemburg	7.4	10.2	13.6	11.3	5.3
Nizozemska	6.7	9.4	11.0	10.2	16.9
Njemačka	14.1	7.1	4.2	6.1	6.4
Norveška	5.1	5.2	18.8	9.7	14.4
Portugal	-	-	-	18.8	9.4
Španjolska	-	-	-	20.7	9.4
Švedska	4.4	4.1	6.5	7.3	13.0
Švicarska	2.1	3.9	4.5	2.3	8.0
Velika Britanija	3.3	5.1	6.8	7.4	5.8

Najveću fluktuaciju 1970-ih godina iskazale su zemlje kao što su Danska, Norveška i Nizozemska. U slučaju Danske to se objašnjava "revoltima zbog poreza" i zasićenošću državom blagostanja, a u Norveškoj pokušajem pristupa Europskoj zajednici. Još neka naddržavnih objašnjenja. Dok se fluktuacija u Norveškoj normalizirala, u Danskoj se održala, premda je Glstrupova Stranka napretka oslabjela. Razlika između tih dviju zemalja, koje su tradicionalno jako utjecale jedna na drugu, objašnjava se posebnim privrednim problemima Danske (Borre, 1980., 161).

Visoka volatilitnost u glasovima birača ne može se izjednačiti sa snažnim pomicanjem ravnoteže u stranačkom sustavu. U najboljem slučaju, sustav može mijenjati fluktuacija glasova birača između blokova građanskih i radničkih stranaka. U Skandinaviji je promjena među blokovima činila samo četvrtinu volatilitnosti, a ostatak je bila fluktuacija unutar blokova. Visoka

fluktuacija ne mora stoga izazvati prečestu promjenu vlade. U nekim se zemljama fluktuacija ne objašnjava kretanjima desno-lijevo, nego pojavom etničkih kretanja (Belgija). U Belgiji je 1970-ih godina fluktuacija opet splasnula. Ali, odatle se ne može zaključiti da su etnički sukobi oslabjeli. Tradicionalni sustav etabliranih stranaka izdiferencirao se u etničke podskupine te je tako smanjen poticaj biračima novonacionalističkih uvjerenja da se priključe etničkim strankama, kao što su *Volksunie* i *Rassemblement Wallon*. Primjer Belgije pokazuje kako se iz kvantitativnog nalaza moraju izvoditi oprezni zaključci. Opadanje fluktuacije birača tu samo dokazuje da se etnički sukob premjestio s periferije u središte stranačkog sustava. Početkom 1980-ih godina u nekim je zemljama (Velika Britanija, Danska i Island) fluktuacija birača opet očito porasla.

U eri narodnih stranaka najniža je fluktuacija bila u zemljama kao što su Švedska, Austrija i Švicarska. Ti se slučajevi mogu objasniti kontinuitetom konkordancijske demokracije i *strategijama korporativnog pregovaranja*. U sredini su bile Italija i Finska, dvije zemlje koje bi prema stupnju fragmentacije morale biti na vrhu. No, u jako fragmentiranim višestranačkim sustavima fluktuaciju su očito jako ograničavali distancija među snažno ideologiziranim blokovima, koalicijska nesposobnost ekstremnih stranaka i izolacija u regionalnim utvrdama. Upravo u takvim sustavima nema uvjeta racionalne igre, kao u teorijama igara, u kojoj birači brzo pribjegavaju svojoj drugoj i trećoj preferenciji iz koalicijskih obzira.

Prijelaz od narodnih ka biračkim strankama omogućuje porast volatilnosti. Politički su poduzetnici imali sve više uspjeha s novim, medijski djelotvorno insceniranim metodama promidžbe. S porastom fragmentacije stranačkih sustava zbog pojave novih stranaka morala je, čisto računski, rasti i fluktuacija birača. Porastu volatilnosti u Belgiji, Danskoj i Nizozemskoj nemalo su pridonijeli Zeleni. U Skandinaviji su to učinile i nove kršćanske fundamentalističke stranke, a u Švedskoj Nova demokracija (NYD). U Nizozemskoj su tome pridonijeli demokrati centra i umirovljenička stranka, a u Portugalu Stranka demokratske obnove. I populizam (Slobodarska stranka u Austriji, Narodna stranka u Švicarskoj, Stranka napretka i Narodna stranka u Danskoj) navodno je pokrenuo zamrznute stranačke sustave. Volatilnost nije porasla samo u novim demokracijama na Istoku, te u Francuskoj, Velikoj Britaniji, Irskoj i Luksemburgu.

Nove demokracije predstavljaju poseban slučaj. U nekonsolidiranome stranačkom sustavu volatilnost je prirodno visoka. To vrijedi, ponajprije, za zemlje kao što su Poljska i Rusija, u kojima su listovni savezi i fuzije početno uzrokovali krajnju neprozirnost. U takvim je slučajevima volatilnost umjetni proizvod nestabilne stranačke organizacije. Možda je još prerano uspoređi-

vati tri posljednja vala konsolidacije stranačkih sustava (Tablica 2.3), jer proces u Istočnoj Europi još nije završen. No, trendovi su očiti.

Tablica 2.3: Fluktuacija birača (volatilnost) nakon konstitutivnih izbora u novim demokracijama

	Drugi izbori	Treći izbori	Četvrti izbori
Drugi val			
Austrija (1949., 1953., 1956.)	11.7	3.6	5.6
Francuska (1946. dvaput, 1951.)	3.7	6.0	21.3
Italija (1948., 1953., 1958.)	25.3	10.5	4.0
Njemačka (1953., 1957., 1961.)	20.1	8.2	10.4
Treći val			
Grčka (1977., 1981., 1985.)	19.1	24.1	5.0
Portugal (1979., 1983., 1987.) (izbori 1980. su izostavljeni, jer su uslijedili prebrzo i iskazali su male promjene)	11.0	2.7	25.7
Španjolska (1979., 1982., 1986.)	10.8	42.5	11.9
Četvrti val			
Bugarska (1991., 1994., 1997.)	11.9	4.9	30.7
Češka (1992., 1996., 1998.)	15.9	27.4	7.5
Mađarska (1990., 1994., 1998.)	23.7	22.7	31.5
Poljska (1993., 1997.)	33.8	46.8	-
Rumunjska (1992., 1996.)	22.1	6.1	-
Slovačka (1992., 1994., 1998.)	20.6	25.5	11.2

Usp. model u: Cotta, 1996., 71. Moja računica odstupa. Zbog nejasnih fuzija i listovnih saveza brojke za Poljsku i neke druge zemlje više su procijenjene vrijednosti.

Pritom se moraju isključiti *pre-founding elections*,³⁵ kakvi su bili poljski izbori 1989., jer njihovi rezultati nisu bili proizvod slobodne volje birača. No, prve brojke pokazuju da je u konsolidacijskim izborima u Istočnoj Europi volatilnost viša od prosjeka konsolidacija drugog vala nakon 1945. (Austrija, Francuska, Njemačka, Italija) i trećeg vala nakon 1974. (Grčka, Portugal, Španjolska). U drugom valu demokratizacije volatilnost u trećim izborima često je bila niža nego u drugim izborima, da bi u četvrtim izborima opet blago porasla. U trećem valu u dva je slučaja volatilnost bila veća u trećim nego u drugim izborima, jer se stranački sustav preslojavao, kao u Francuskoj 1951. s pojavom degolista i, kasnije, pužadista. Najniža je volatilnost u bu-

³⁵ Predkonstitutivni izbori (prim. prev.).

garskom sustavu s tri relevantne stranke. No, upravo taj slučaj pokazuje da odsutnost masovne fluktuacije glasova nije dostatna za konsolidaciju ako tvorba koalicija još funkcionira prema preddemokratskim intrigantskim obrascima.

Prema tom mjerilu najbolje su prošle Češka i Mađarska. Mala volatilitnost može pak, kao u Rumunjskoj, biti znak da jedna stranka hegemonijski kontrolira proces. U Njemačkoj i Austriji stranački je sustav brzo konsolidiran. U SR Njemačkoj za to nipošto nije zaslužna samo petpostotna klauzula, kao što se povremeno pretpostavlja poglavito u inozemstvu. Zanimljivo je da je petpostotna klauzula bila – uz ustavni sud – najutjecajniji prilog institucionalizaciji demokracije u Istočnoj Europi. U istočnoeuropskom sklopu taj je prilog pridonio, doduše, smanjivanju broja stranaka, ponajprije u Poljskoj 1993., ali je slabije utjecao na volatilitnost. S obzirom na česte koalicije koje se smjenjuju na vlasti u Istočnoj Europi nakon povratka bivših komunista volatilitnost bi trebala rasti upravo zbog okupljanja stranačkih snaga, ako ne dođe do priremene trajnosti koja se još ne ocrta,

Visoka volatilitnost u novim demokracijama jest normalan znak geneze sustava, ako faza konsolidacije ne prekorači tri izborna razdoblja. U Istočnoj Europi su i sustavi s neliberalnim crtama, od Rusije do Rumunjske, ostvarili začuđujuću koncentraciju stranaka, i to ne samo zato što su gotovo svi uveli njemački sustav razmjerno visoke postotne klauzule.

Rast volatilitnosti 1990-ih godina svrstava se u obilježja krize. Brzi rast fluktuacije birača dosad je nagovijestio državne krize u Zapadnoj Europi samo 1950-ih godina u Francuskoj (21 posto) i Italiji početkom 1990-ih godina (više od 40 posto). Usporede li se dulji vremenski nizovi, primjetnije je kako je fluktuacija ostala niska, prije svega na njemačkome govornom području, te u Velikoj Britaniji i Irskoj. Fluktuacija birača od sedam do osam posto slovi normalnom, pa čak i poželjnom, jer bi u protivnome bio doveden u pitanje smisao izbora. To se pitanje postavlja, prije svega, tamo gdje se koalicijska kriza nastoji svladati raspuštanjem parlamenta. Ako je volatilitnost preniska, raspuštanje parlamenta ne čini se sredstvom koje obećava uspješno rješenje krize (usp. Von Beyme, 1999., 411 i d.).

Tamo gdje volatilitnost raste zbog novih stranaka, primjetno je kako su se pridošlice, prije svih Zeleni, brzo uključile u sustav tvorbe koalicija (Belgija, Danska, Njemačka, Nizozemska). Populistični izazivači nisu bili dio koalicijske aritmetike, osim nekoliko iznimaka (Slobodarska stranka/FPÖ u Austriji, etnocentrične flamanske skupine u Belgiji, makar kao potencijal koji se tolerira), ali volatilitnošću koju su uzrokovali ipak nisu trajno uzdrмали stranački sustav. Visina volatilitnosti nije stoga pokazatelj zdravlja ili bolesti stranačkog sustava, jer one ovise o tome kako institucije i stranke na parlamentarnoj razini pretvaraju poraslu fluktuaciju birača u politiku vlade. Fluktuacija birača

ne daje povoda scenarijima propasti, jer je doseg volatilnosti ograničen. Tako gdje je znatan dio radnika prešao desnoekstremističkim populistima, kao u *Front National* (FN) u Francuskoj, činilo se da je opasnost ostala. Naši podaci mjere, po pravilu, seljenje birača unutar desnih i lijevih blokova. Grub primjer opasnosti od sterilne uzbuđenosti medija bio je skandal s crnim blagajnama u Kršćansko-demokratskoj uniji (CDU). Stara "narodna stranka" u komentarima se već bila raspala. Prvog dana provjere, u izborima u Schleswig-Holsteinu u proljeće 2000., birači su kaznili Kršćansko-demokratsku uniju (CDU) samo s dva posto glasova manje.